

Ірина Мельничук

Доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін
Тернопільський державний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського, м. Тернопіль
<https://orcid.org/0000-0001-5527-0655>
ir.melnychuk@gmail.com

Тетяна Федірчик

Доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки та методики початкової освіти,
Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, м. Чернівці
<https://orcid.org/0000-0001-5527-0655>

Наталя Калинюк

Кандидат юридичних наук,
викладач кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін
Тернопільський державний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського, м. Тернопіль
<https://orcid.org/0000-0002-1613-835X>
kalyniuk.nm@ukr.net

СУТНІСТЬ ОСВІТИ ЯК СОЦІАЛЬНОЇ ЦІННОСТІ

Інтеграція України в європейське співтовариство зумовлює реформування вітчизняної системи освіти, що передбачає доцільність визначення сутності освіти як соціального явища. Право кожної особи на освіту закріплене у правових нормах міжнародного та національного значення. Без нормативно-правового забезпечення демократизації суспільних відносин неможливим формування певної рівноваги, вибудованої на принципах свободи і соціальної справедливості.

Освіта, в свою чергу цілеспрямованим виховним та навчальним процесом, що реалізується в інтересах індивіда, суспільства, а також держави. Освіта особливою формою духовного засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, що характеризується усвідомленням їх істинності. Належна освіта гарантією високого рівня інтелектуального розвитку вмінь, знань та навичок особи, однак реалізація та гарантування означеної соціальної цінності неможливо без правового забезпечення права особи на освіту і розуміння її як соціальної цінності.

Освіта за своєю сутнісною характеристикою системою професійних знань та вмінь, що включає в себе процес навчання і виховання особистості, які набуваються як в інтересах всього суспільства, держави, так і самої особи. Право на освіту одним з основних елементів у системі прав і свобод людини і громадянина.

Соціальна цінність права особи на освіту для держави має місце у винятковій значущості освіти для розвитку культурного, соціального та економічного потенціалу країни і проявляється у пріоритетах державного розвитку. При дослідженні сутнісних теоретичних основ освіти з'ясовано, що її соціальна значущість закономірним і логічним результатом демократичного, правового, соціально-економічного розвитку держави. Демократизація освіти одним з найбільш відповідальних і складних завдань сучасної гуманітарної політики в сфері освіти, модернізація її змісту на сьогодні одна з основних проблем перебудови освітньої системи в Україні.

Ключові слова: освіта, правове регулювання, особа, держава, право на освіту.

1.ВСТУП

Постановка проблеми. Одним із важливих прав, свобод і обов'язків людини та громадянина культурні права, головне місце серед яких займає право на освіту. Саме закріплене у конституційних нормах право на освіту визначальним елементом конституційно-правового статусу людини і громадянина. За часів незалежності України право на освіту законодавцем віднесено до основних фундаментальних конституційних прав людини і громадянина. І це з тих причин, що забезпечення демократичних цінностей, норм життєдіяльності, суспільних відносин в умовах право-державотворчих процесів на теренах української державності можливим лише при наявності конституційно-правового регулювання права особи на освіту.

Першоосною соціально-культурної реалізації особою своїх здібностей освіта, яка, в свою чергу, й окремим етапом її життя. Важливість освіти для держави знаходимо у Національній доктрині розвитку освіти, де зазначено, що освіта стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені [1]. Держава визнає, що освіта основою розвитку особистості, суспільства і нації шляхом збереження та підвищення рівня інтелектуального, духовного та економічного потенціалу суспільства. Разом з тим, вона гарантом формування належної політичної, соціально-економічної, культурної та наукової сфери життєдіяльності суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблематики і, які безпосередньо досліджені авторами, свідчить, що наукові розвідки вітчизняних дослідників спрямовуються на всебічне вивчення проблеми правового регулювання права особи на освіту.

Системний та якісний новий підхід конституційно-правового регулювання права на освіту пов'язаний з чітким нормативно-правовим регулюванням. Право на освіту займає одне з основних місць у системі конституційних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина. Реалізація особою цього права необхідною основою не лише для формування і розвитку соціально-

комунікативної, морально-психологічно стійкої успішної особистості, а й для забезпечення високого рівня інтелектуального потенціалу українського суспільства.

Сучасний стан реформування українського суспільства дає підстави для переосмислення завдань освіти, правових гарантій реалізації особою права на освіту, враховуючи вимоги ХХІ століття. Актуальність цієї проблематики доречно підтвердити і позицією Ф. Дугласа та В. Варніка про те, що розвиток народу неможливим без власної школи, оскільки він не матиме культурної та суспільної сили [2]. З цією позицією варто погодитися, однак з певним уточненням, що стосується євроінтеграційних процесів українського суспільства у світову спільноту. Без врахування цього елементу, неможливо якісно дослідити сутність права на освіту.

Освіта як соціальне явище неодноразово була предметом дослідження таких українських та російських науковців як С. Алексєєв [3], М. Бажанов [4], В. Боняк [5], О. Кулініч [6], О. Скакун [7], О. Якушина [8] та ін. У закордонних літературних джерелах право на освіту було предметом дослідження таких науковців як В. Дуглас (Великобританія), Анна-Марія Карусо (Італія) [9], М. Борінг (Франція), Дж. Геслей (Німеччина) [10] та ін. Міжнародну нормативно-правову базу становлять, насамперед, Загальна декларація прав людини [11] та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права [12].

Разом з тим, сутнісне розуміння освіти як соціального явища потребує більш детального дослідження у значенні його як для особи так і для держави. Означене зумовлене потребою концептуалізації узагальнення права на освіту. З цих причин, зміст освіти як соціального явища слід дослідити за двома критеріями: як явище держави, як індивідуальне явище.

Метою статті визначено висвітлення сутності освіти шляхом дослідження права на освіту як соціальної цінності як для особи так і для держави та встановлення взаємозв'язку між цими критеріями.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для проведення анонсованого дослідження використовувалися методи теоретичного аналізу наукової літератури, в якій розкривалися різні аспекти правового регулювання права особи на освіту. Зasadничими поняттями, що покладені в основу дослідження були «освіта», «правове регулювання», «особа», «держава».

Методика дослідження базувалася на порівняльному аналізі вітчизняних і закордонних літературних джерел з метою визначення сутності права особи на освіту як соціальної цінності.

Освіта як соціальне явище, а також право на неї одним з основних напрямів розвитку держави. Так, право на освіту, у загальнодержавному значенні, являє собою правовий інститут, цілісну систему конституційно-правових правових приписів, реалізація яких гарантується і здійснюється державою в інтересах людини та громадянина. Держава, за допомогою нормативно-правових актів закріплює порядок отримання того чи іншого рівня знань, умінь і навичок особою, враховуючи усі детермінанти динамічного розвитку особистості, індивідуальних характеристик трудової діяльності, управлінських стратегічних навичок особи, необхідних для управління справами суспільства і держави. Фактично, держава зацікавлена у формуванні високого рівня освіти у індивіда з метою забезпечення функціонування держави в цілому. Разом з тим, серед науковців немає однозначного підходу до розуміння права на освіту як соціальної цінності держави. Так, О. Стульнікова під правом на освіту як соціальною цінністю держави розуміє систему правових норм, що регулюють суспільні відносини в сфері освіти, які включають в себе: набуття знань, що сприяють розвитку особистості; здобуття професійних навичок особою [13, с. 4]. Т.В. Грачова право на освіту як соціальне право людини трактує за допомогою визначення державою його мети, а саме отримання достатнього обсягу знань та вмінь, внаслідок взаємної співпраці суб'єктів сфери освіти з метою всебічного розвитку особистості та підготовки до життя в суспільстві [14, с. 49]. З цією позицією варто погодитися лише

частково. І це з тих причин, що держава може надати лише певні гарантії для реалізації особою права на освіту, однак рівень використання особою цього права залежить лише від кожного індивіда.

Однобічний підхід до розуміння сутності права на освіту як соціального явища для держави знаходимо й у спеціальній літературі, де освіту сприймають як сукупність правових норм, що регулюють ту частину суспільних відносин, які забезпечують порядок отримання освіти. З цим твердженням важко погодитися, оскільки право на освіту не може перебувати у жорсткій залежності від державного регулювання у демократичній, правовій, соціальній державі, якою Україна. Хоча й держава закріплює на конституційному рівні право на освіту, однак його розуміння зводиться не лише до вказівки на його наявність, а й до формування державою правового забезпечення їх дотримання та гарантування. Правове забезпечення гарантування державою реалізації права особи на освіту можливо систематизувати на дві групи. До першої слід віднести правові норми, що визначають стратегію, завдання і цілі права на освіту як соціальної цінності для держави. Цілі норми визначають основні параметри об'єкта правового регулювання освіти її зміст, просторові й часові межі, цілі, порядок реалізації права особи на освіту. Другу групу правових норм слід іменувати забезпечувальними, оскільки вони регламентуються організацію управління освітою, види та структуру органів виконавчої влади, які діють у сфері освіти, визначають їх правовий статус, а також норми, що регламентують порядок функціонування освітянської діяльності.

До першої групи норм слід віднести і ст. 53 Конституції України, що закріплює право особи на освіту, а також норми законів України «Про освіту» від 23.05.1991 р., «Про професійно-технічну освіту» від 10.02.1998 р., «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р., положення Національної стратегії розвитку освіти в Україні до 2021 року від 25.06.2013 р. та ін. Іншу групу правових норм становлять: укази Президента України, зокрема «Питання Міністерства освіти і науки України» від 25.04.2013 р., Про деякі питання діяльності Національної академії державного управління при Президентові України від 14.08.2012 р.; а

також норми відповідних положень про міністерства і відомства, що мають підвідомчі вищі навчальні заклади освіти. У запропонованій класифікації вбачається і певна синергія між групами правового забезпечення права особи на освіту. Адже у першій групі виокремлено норми, за допомогою яких держава визначає соціальну цінність освіти шляхом законодавчого закріплення цілей освіти, змісту освіти, її просторових та часових меж. Правові норми другої групи вибудовані на основі положень норм першої групи і визначають організацію реалізацію права особи на освіту.

Влучною є науковий підхід О. Якушиної про те, що право на освіту як соціальна цінність має низку ознак [8]. По-перше, це сукупність норм, що регулюють відносини між людиною, громадянином та державою в галузі освіти. По-друге, це забезпечення всебічного, повного і об'єктивного розвитку особи, індивіда [8, с. 231]. Наведене дає підстави для формулювання проміжного висновку про те, що право особи на освіту становить для держави значну соціальну цінність. Воно є першоджерелом для формування громадянського суспільства й розвитку особистості. Наявність лише задекларованого права на освіту не дає особі можливості його реалізувати без прийняття на державному рівні належного нормативно-правового забезпечення механізму впровадження особою права на освіту. Цей механізм також забезпечується й низкою гарантій, які закріплює держава за кожною особою у контексті її права на освіту.

Право особи на освіту закріплене і у Конституції України (стаття 53) [15] та віднесено законодавцем до розділу 3, присвяченому правам і свободам людини і громадянина. З цих причин, держава, виділяючи соціально значуще право на освіту вказує на такі характерні його ознаки як невідчужуваність, непорушність (ст. 21 Конституції України), гарантованість державою (ст. 22 Конституції України), рівність перед законом (ст. 24 Конституції України) та ін. Конституційні положення, що гарантують особі право на освіту закріплюють індивідуальний, невідчужуваний характер цього права.

Погоджуємося з позицією О. Кулініч про те, що соціальна цінність права на освіту полягає у можливостях особи отримати бажану освіту [6, с. 32].

Розуміння права на освіту саме як соціальної цінності потребує дослідження цього питання й в особистісному аспекті, де базисом має бути саме особа, індивід. Особистісне право на освіту являє собою закріплену у нормативно-правових актах певну міру можливої поведінки суб'єктів правовідносин, що виникають у сфері освіти. Причём, реалізація цієї поведінки гарантована державою через діючу систему органів державної влади, органів місцевого самоврядування, мережу освітніх установ та закладів різних форм власності, спрямована на здобуття відповідного рівня, виду, форми освіти, виховання особистості, залучення людини до національної та світової наукової та культурної спадщини з метою гармонійного та прогресивного розвитку як кожної особистості окремо, так і суспільства в цілому [5, с. 8]. Особистісне право на освіту зарубіжні науковці розуміють через призму встановлених державою та врегульованих чинними національним законодавством меж можливої поведінки особи у процесі реалізації ними свого права на вибір виду, форми та обсягу освіти [16, с. 6; 14, с. 50]. З цього приводу варто дещо полемізувати, оскільки в сучасних умовах демократичного та євроінтеграційного розвитку нашої держави цей тезис втратив свою актуальність у наш час. Цікавою є позиція окремих науковців про те, що цінність права особи на освіту полягає у його природно-правовому походженні, оскільки первісно походить від природи людини і є його особистісним немайновим правом [17, с. 132]. Кожна з наведених наукових позицій має право на існування, однак, слід резюмувати, що сутність права особи на освіту як соціальну цінність можливо охарактеризувати лише у синергійному взаємозв'язку з іншими правами особи, що забезпечуються та гарантуються державою. Насамперед йдеться про основні права людини, що становлять основу для фізичного, духовного, культурного та соціального розвитку конкурентоспроможної особистості.

Таким чином, визначаючи сутність права особи на освіту як соціальну цінність необхідно враховувати й інші сфері соціального життя людини та громадянина, що безпосередньо впливають на якісний рівень правового регулювання права особи на освіту.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Соціальна цінність права особи на освіту безпосередньо впливає на формування якісного рівня буття людини та розвитку демократичної держави. Передумовами визначення сутності та значення права особи на освіту в умовах розвитку української держави є соціально-економічні, децентралізаційні, правові та євроінтеграційні.

Соціальну цінність права особи на освіту слід розуміти у двох аспектах: об'єктивному, оскільки чітко визначене у чинному нормативно-правовому забезпеченні та суб'єктивному – як основної потреби індивіда з метою реалізації у соціумі.

Право на освіту не має чітко визначеної усталеності, оскільки враховуючи усі право-державотворчі процеси, соціально-економічні та інші чинники воно перебуває у динамічному процесі формування і вдосконалення.

Соціальна цінність освіти у свідомості особи є однією з найбільш значущих, оскільки процес отримання знань, умінь і навичок зумовлює формування інтелектуального потенціалу особистості, орієнтації на професійну діяльність, прагнень особи до високих життєвих стандартів та ін.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у розробці концептуальних положень у дослідженні права особи та освіти та механізму його реалізації у контексті реформування галузі освіти в Україні.

Список використаних джерел

1. Національна доктрина розвитку освіти: Указ Президента України від 17.04. 2002 р. № 347/2002. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
2. B. Warnik. Oppression, freedom and the education of Frederick Douglass. Philosophical studies in education. 2008. Volume 39. 2008. P. 24–34
3. Алексеев С. С. Философия права. Москва : Издательство НОРМА, 1998. 336 с.

4. Бажанов Н. Н. «Образовательное право» и некоторые проблемы законодательства об образовании. *Юридическое образование и наука*. 2004. № 1. С. 2–3.
5. Боняк В. О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні : автореф. дис. ... к. ю. н. Київ : НАВСУ. 2005. 20 с.
6. Кулініч О.І. Конституційне право на освіту в об'єктивному та суб'єктивному значенні. *Юридичний вісник*, № 1. 2014. С. 31–36
7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консул, 2001. 656 с.
8. Якушина О. С. Сутність освіти як соціальної цінності для особи, суспільства і держави. *Форум права*. 2017. № 3. С. 228–233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index
9. Anna Maria Caruso, La Costituzione e il diritto all'educazione [The Constitution and the Right to Education], in Francesca mazzucchelli & lino sartori, emergenza educazione: costituzione e diritto formative. 20. 2009.
10. Constitutional Right to an Education in Selected Countries. May. 2016. The Law Library of Congress. P. 50
11. United Nations General Assembly. Treaty Series (1948, December 10). The Universal Declaration of Human Rights. URL: <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>
12. United Nations General Assembly. Treaty Series (1966, December 16). International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. URL: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b36c0.html>
13. Стульникова О. В. Конституционное право граждан на образование и проблемы его реализации : автореф. дис.... к. ю. н. Пенза. 2008. 19 с.
14. Грачева Т. В. Право человека на образование и его развитие в условиях глобализации. *Закон и право*. 2004. № 3. С. 49–51.,
15. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141
16. Дольникова Л. А. Конституционное право на образование советских граждан : автореф. ... к. ю. н. Саратов : СНУРФ. 1984. 15 с.
17. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. Москва : Юрист, 1997. 672 с.

References

1. *Natsionalna doktryna rozvytku osvity: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 17.04. 2002 № 347/2002* [National Doctrine for the Development of Education: Decree of the President of Ukraine dated 17.04. 2002 № 347/2002]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> [in Ukrainian]
2. Warnik B. (2008). *Oppression, freedom and the education of Frederick Douglass*. Philosophical studies in education. 2008. Volume 39. 2008. P. 24–34. [in English]
3. Alekseev S. S. (1998). *Filosofia prava* [The philosophy of law]. Moscow : Izdatelstvo NORMA. 1998. 336 p. [in Russian]
4. Bazhanov N. N. (2004). “*Obrazovatelnoie pravo*” i nekotoryie problem zakonodatelstva ob obrazovanii [“Educational law” and some problems of the legislation on education]. *Yuridicheskoe obrazovanie i nauka* [Legal education and science]. 2004. 1. P. 2–3. [in Ukrainian]
5. Bonyak V. O. (2005). *Konstytutsiine pravo liudyny i hromadianyna na osvitu ta yoho zabezpechennia v Ukraini* [The constitutional right of a person and a citizen to education and its provision in Ukraine] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian]
6. Kulinich O. I. (2014). *Konstytutsiine pravo na osvitu v obiektyvnomu ta subiektyvnomu znachenni* [Constitutional Right to Education in the Objective and Subjective Meaning], *Yurydychnyi visnyk* [Legal Bulletin]. 2014. 1. P. 31–36. [in Ukrainian]

7. Skakun O. F. (2001). *Teoriia derzhavy i prava: Pidruchnyk* [Theory of State and Law: Textbook]. Kharkiv : Konsul. 2001. 656 p. [in Ukrainian]
8. Yakushyna O. S. (2017). *Sutnist osvity yak sotsialnoi tsinnosti dlia osoby, suspilstva i derzhavy* [The essence of education as a social value for a person, society and the state]. Forum prava [Forum of law]. 2017. 3. P. 228–233. [in Ukrainian]
9. Anna Maria Caruso, *La Costituzione e il diritto all'educazione* [The Constitution and the Right to Education], in Francesca mazzucchelli & lino sartori, *emergenza educazione: costituzione e diritto formativo* 20 (2009). [in Italian]
10. Constitutional Right to an Education is Selected Countries. May. 2016. The Law Library of Congress. P. 50. [in English]
11. United Nations General Assembly. Treaty Series. (1948, December 10). The Universal Declaration of Human Rights. URL: <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> [in English]
12. United Nations General Assembly. Treaty Series. (1966, December 16). International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. URL: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b36c0.html> [in English]
13. Stulnikova O. V. (2008). *Konstitutsionnoie pravo grazhdan na obrazovaniie i problem eho realizatsii* [The constitutional rights of citizens on education and problems of its realization] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Pemza. [in Ukrainian]
14. Gracheva T. V. (2004). *Pravo cheloveka na obrazovaniie v usloviakh globalizatsii* [Human right to education and its development in the conditions of globalization]. Zakon i pravo [Law and Legislation]. 2004. 3. P. 49–51. [in Ukrainian]
15. *Konstytutsiia Ukrainy : Zakon vid 28.06.1996 p. № 254к/96-VR* [Constitution of Ukraine № 254к/96-VR]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [News of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 1996. 30. Art. 141. [in Ukrainian]
16. Dolnikova L. A. (1984). *Konstitutsionnoie pravo na obrazovaniie sovetskikh grazhdan* [Constitutional right to education of Soviet citizens] (*Doctor's thesis*). Saratov : SNURF. [in Russian]
17. Matuzova N. I., Malko A. V. (Ed.). (1997). *Teoriia gosudarstva i prava: Kurs lektsii* [State and Law Theory: Course of lectures]. Moscow: Yurist. 1997. 672 p. [in Russian]

Iryna Melnychuk, Tetiana Fedirchuk and Natalya Kalyniuk. The Essence of Education as Social Values

Integration of Ukraine into the European community leads to the reformation of the domestic system of education, which implies the expediency of determining the essence of education as a social phenomenon. The right of every person to education is enshrined in legal norms of international and national importance. Without the normative and legal guarantee of the democratization of social relations, it is impossible to form a certain balance, built on the principles of freedom and social justice.

Education, in turn, is a purposeful educational and educational process that is realized in the interests of the individual, society, and the state.

Education is a special form of spiritual assimilation of the results of knowledge, the process of reflection of reality, characterized by awareness of their truth. Proper education is a guarantee of a high level of intellectual development of the skills, knowledge and skills of a person, but the realization and guarantee of the specified social value is impossible without the legal protection of the right of the person to education and understanding of it as a social value.

Education by its essential characteristic of the system of professional knowledge and skills, which includes the process of training and upbringing of the individual, acquired both in the interests of society as a whole, the state, and the person himself. The right to education is one of the main elements in the system of rights and freedoms of man and citizen.

The social value of the person's right to education for the state takes place in the exceptional significance of education for the development of the country's cultural, social and economic

potential and manifests itself in the priorities of state development. In studying the essential theoretical foundations of education, it was found that its social significance is a logical and logical result of the democratic, legal, socio-economic development of the state.

Democratization of education is one of the main problems of restructuring the educational system in Ukraine as one of the most responsible and complex tasks of the modern humanitarian policy in the field of education, modernizing its content.

Key words: education, legal regulation, person, state, right to education.